

**BİR KATALOG YANILTMASI: KIRK EMRE MEHMED b.
MUSTAFA el-HAMİDÎ el-KARAMANÎ'NİN (ö.1475) ŞEYH
BEDREDDİN'E (ö. 1420) NİSPET EDİLEN CÂMIU'L-FETÂVÂ
ADLI ESERİ**

**A Catalog Fallacy: Kirk Emre Mehmed b. Mustafa el-Hamîdî's Work Titled
Câmiu'l-Fetâvâ Which Has Been Referred to Seikh Badraddin**

Ayhan HİRA

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
(hiraayhan@kafkas.edu.tr)

Özet

Çok sayıda fetva koleksiyonunun varlığı, Osmanlı hukukunda fetvaların önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Bu, Osmanlı hukukçularının klasik literatürle hayatın içinden uygulamaları buluşturduğunun da ifadesidir. Müellifimiz Hamîdî'nin Câmiu'l-fetâvâ'sı, fetva kitaplarından yapılmış bir derlemedir. Eserin çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 400'de kayıtlı nüshanın kataloğunda müellif olarak Şeyh Bedreddin'in adı geçmektedir. Bu sebeple bazı çalışmalarda bu eser Şeyh Bedreddin'e nispet edilmiştir. Hâlbuki adı geçen yazma nüshada böyle bir kayıt yoktur. Bu çalışma iki aşamada tamamlanacaktır. Bu makalede söz konusu eserin kaynaklarını, muhtevasını ve metodunu inceleyecek, böylece onu tanıtmış olacağız. Daha sonra yayınlayacağımız başka bir makalede Hamîdî'nin Câmiu'l-fetâvâ'sı ile Şeyh Bedreddin'in Câmiu'l-fusûleyn adlı eserini karşılaştıracğız.

Anahtar Kelimeler: Fetva, Hamîdî, Şeyh Bedreddin, Câmiu'l-fetâvâ, Câmiu'l-fusûleyn,

Abstract

The presence of many fatwa collections is showing that place of fatwas in Ottoman law is an important. This also expression of combining classical literature with life applications by Ottoman scholars. Our author Hamîdî's book Câmiu'l-fetâvâ is compilation from fatwa books. There are a lot of copies of this work in various libraries. Within the catalog of this copy which was being registered in Süleymaniye library, Hekimoğlu section, number 400, Seikh Bedreddin's name is as writer's name. Therefore this work was defiance to Sheikh Badraddin in some studies. But there isn't any registering in this mentioned copy. This study will be completed in two phases. In this article, we will study sources, content and method of mentioned book and in this way we will have introduced it. In another article which will be published later, we will compare Hamîdî's book Câmiu'l-fetâvâ and Seikh Badraddin's book named Câmiu'l-fusûleyn.

Keyword: Fatwa, Hamîdî, Sheikh Badraddin, Câmiu'l-fatâwâ, Câmiu'l-fusûleyn,

GİRİŞ

İslam toplumunun ilk nesli, asrısaadet döneminde karşılaşılan sorunları tartışmasız otorite olarak Hz. Peygamber'den aldıkları cevaplarla çözüyorlardı. Sonraki nesil, vahyin sona ermiş olmasından dolayı Hz. Peygamber'in ardındaki boşluğu Kitap ve Sünnet diye isimlendirilen iki ana kaynağa başvurarak doldurmaya çalışıyordu. Bu gayretin neticesinde, özellikle farklı kültürlerle karşı karşıya gelmenin doğurduğu türlü sorunların üstesinden gelinebilmişti. Kaynaklardan hüküm çıkarabilen uzmanlar, bir yandan meseleleri şer'î (dinî/hukukî) bir hükme bağlarken öte yandan bunun yöntemlerini de ortaya koyuyorlardı. Böylece “füru fıkıh” ve “usulü fıkıh” alanına ilişkin edebiyat da şekilleniyordu. Bu teşri/ictihat faaliyeti Müslümanlar için son derece önemli olmakla beraber bir o kadar önemli olan diğer bir husus daha vardı: Şahıs ya da şahısların gündelik hayatta karşılaştıkları sorunların hükmünü öğrenmek için talepte bulunmaları. Bu talepler bir yandan teşri/ictihat faaliyetini anlamlı ve itibarlı kılıyor, diğer yandan talep edilen cevabın verilmiş biçimini bir usule bağlamanın gerekli olduğunu gösteriyordu. Bütün bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan fetva faaliyeti İslam'ın ilk yıllarından itibaren var olmuş, “fetva” ve “fetva usulü” literatürü adı altında günümüze kadar gelmiştir.¹

Sözlükteki anlamı itibariyle “fetva” kelimesi “sorulan soruya karşı verilen cevap”, “ifta” ise “sorulan soruya cevap vermek” demektir. Bu manada “fetva” kelimesi sorunun cevabını teşkil ederken “ifta” kelimesi cevap verme eylemini ifade etmektedir. Soru sormaya “istiftâ”, soruyu

¹ ATAR, F. 1995: “**Fetva**”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), C: 3, s. 487, İstanbul; ÖZEN, Ş. 2005: “**Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü**”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), C: 3, Sa: 5, s. 249, İstanbul. Klasik kaynaklarda kullanılan isimlendirmede “usul” yerine “edeb” veya bunun çoğulu olan “âdâb” kelimesi kullanılmıştır. Bkz. MEHMED FIKHÎ el-AYNÎ (ö. 1730) *Risâle fî edebi'l-müftî*; CELÂLÜDDİN es-SUYÛTÎ (ö. 1505) *Âdâbü'l-müftî*. İbn Âbidin'in (ö. 1836) *Ukûdü resmi'l-müftî* adlı eserinde de de aynı mantığın geçerli olduğu söylenebilir. Uyuşması gereken özel kuralların, dinî, ahlâkî ve meslekî hükümlerin klasik literatürde âdâb kelimesiyle ifade edilmesi hakkında bkz. BAYINDIR, A. 1986: **İslam Muhakeme Hukuku**, 49, İstanbul; BAYINDIR, A. 1988: “**Âdâb**”, DİA, C: 1, s. 334, İstanbul. İslam hukukunun “müftülerin hukuku” olarak nitelendirilmesi hakkında bkz. KILIÇ, M. 2009: “**Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvây-ı Ali Efendi Örneği**” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sa: 13, s. 64, Konya. Fetva kitaplarının kadılar tarafından sürekli kullanılan birer rehber kitap olması hakkında bkz. KARAMAN, H. 1989: **İslam Hukuk Tarihi**, 277, İstanbul.

sorana “müsteffî”, cevap verene “müftî/müftü” denir.² “F-T-V” kökünden türetilen bu kelimenin “F-T-Y” kökünden gelen “fetâ (genç)” kelimesinden istiare yoluyla alındığı kabul edilmektedir. Zira gençlik çağındayken insan en güçlü olduğu dönemi yaşamaktadır. Sorduğu soruya içini rahatlatıcak şekilde cevap alan kişi, ferahlamakta ve gençleşip güçlenmiş gibi olmaktadır.³ Terim anlamı itibariyle fetva, “şer’î (dinî/hukukî) bir meselenin hükmünü şifahen (sözlü) veya tahriren (yazılı) beyanda bulunmaktır.⁴ Bu yönüyle icthad ile fetva arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Zira hem icthadda hem de fetvada şer’î hükme ulaşma çabası vardır. Bunun için mevcut olduğunda nassın lafzından yahut anlamından yararlanılmaktadır. Nass mevcut olmadığında ise istinbat yöntemleri devreye girmekte ve böylece en azından zannî bilgiye ulaşılmaya çalışılmaktadır.⁵ Burada fetvanın, icthadın ifade edilmesini belli bir şekle sokmak şeklinde bir işleve sahip olduğu söylenebilir.⁶

Mezheplerin teşekkülünden sonra belli bir yapıya kavuştuğu kabul edilen fetva usulü literatürünün muhtevasını esas itibariyle “fetva verenin

² İbn MANZÛR, ty: **Lisânü’l-Arab**, C: 15, s. 147-148, Beyrut; ZEBÎDÎ, ty: **Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs**, C: 10, s. 275, Beyrut; İSFEHÂNÎ, ty: **el-Müfredât fi garîbi’l-Kurân**, 561, Beyrut; PAKALIN, M Z. 1971: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C: 1, s. 615, İstanbul. Bu cevap “sorulan bir müşkil hakkındaki cevap ve açıklamadır” (BİLMEN, Ö. N. 1967: **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu**, C: 1, s. 246, İstanbul), “güçlükleri çözen kuvvetli cevaptır” (MARDİN, E. 1993: **“Fetva”**, İslam Ansiklopedisi (İA), C: 4, s. 582) ve “bir olaya karşılık verilen cevaptır” (ATAR, F. 1995: C: 12, s. 486) şeklinde de ifade edilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de “f-t-v” kökünden kullanımlar için bkz. Nisa, 4/127, 176; Yusuf, 12/41, 43, 46; Kehf, 18/22; Neml, 27/32; Saffat, 37/11, 149. İftâ için bkz. BİLMEN, Ö. N. 1967: C: 8, s. 206. Müftünün konumu için bkz. ATAR, F. 1991: **İslâm Adliye Teşkilatı**, 122, Ankara.

³ İbn MANZUR, ty: C: 15, s. 148; Yazır, M. H. 1979: **Hak Dini Kur’an Dili**, C: 3, s. 1483, İstanbul; BİLMEN, 1967: C: 1, s. 246.

⁴ BİLMEN, 1967: C: 1, s. 246. Diğer bir tanımda “sorulan dinî sorulara müftüler tarafından yazı ile verilen cevaptır” denerek tanımda sözlü cevap dışarıda bırakılmaktadır. Bkz. ATAR, F. 1955: C: 12, s. 487. Başka bir tanımda ise sözlü-yazılı ayrımı yapılmamaktadır. Bkz. FAZLURRAHMAN, 1996: **İslam** (trc. Mehmet AYDIN, Mehmet DAĞ), 114, Ankara.

⁵ APAYDIN, Y. 2000: **“İctihad”**, DİA, C: 21, s. 432; ATAR, F. 1995: C: 12, s. 487.

⁶ SAVA PAŞA, ty: **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, C: 2, s. 33, İstanbul. Bu bakımdan fetva “müctehidler tarafından ittihaz olunan içtihadın ifade şekli (avis doctrinal) olarak tanımlanabilir. Bkz. KILIÇ, M. 2009: 65.

(müftü) ve fetva isteyen (müstefti) uyması gereken yöntemler (usul/âdâb) ve kurallar (kavaid/kaideler)” oluşturmaktadır.⁷ Bu kurallar aynı zamanda soran-sorulan arasındaki ilişkinin arkasındaki dinî, sosyal, kültürel yapı hakkında da fikir vermektedir.⁸ Nitekim fetva ehliyeti için müftüde bulunması gereken şartlardan biri olan “adalet”, İslam toplumunun dinî-ahlaki değerlerine uygunlukla ölçülmektedir.⁹ Dinin emirlerine ve yasaklarına riayet etmeyen, şahsiyetini lekeleyecek eylemlerden kaçınmayan kimseler “fasık”¹⁰ diye nitelendirilmekte ve fetva vermenin dinî bir görev olduğu kabulünden hareketle¹¹ güvenilirliğini yitirdikleri için bunların adalet vasfına sahip olmadıkları ifade edilmektedir.¹² Öte yandan bu kurallar, toplumun dinî değerler içinde varlığını sürdürmesini sağlamakta, azimet-

⁷ KARAMAN, H. 1989: 145; ATAR, F. 1995: C: 12, s. 487. Bu kurallar İslam’ın ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlamıştır. Hz. Ömer’in (ö. 644) Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye (ö. 665) gönderdiği “yargı kesinleşmiş bir yükümlülüktür” diye başlayan mektup bu konuda örnektir. Bkz. ZEYLAÎ, 1938: **Nasbu’r-râye li-ehâdîsi’l-Hidâye**, C: 4, s. 81, Kahire; YAMAN, A. 2001: “**Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kaideleri’ ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri**”, Marife Dergisi, Sa: 1/1, s. 55, Konya. Yargı-fetva bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye (ö. 661) söyledikleri hakkında bkz. ZEYLAÎ, 1938: C: 4, s. 61.

⁸ Bu konuda bkz. VEHBÎ, E. A. 1978: “**İctimai Hayat ve Kültür Tarihi Bakımından Fetva Kitaplarının Önemi**”, Prof. M. TAYİP OKIÇ Armağanı, AÜİİFD, 251, Ankara.

⁹ KARAMAN, H. 1975: **İslam Hukukunda İctihad**, 210, Ankara; KARAMAN, H. 1991: **Mukayeseli İslam Hukuku**, C: 1, s. 178, İstanbul; KARAMAN, H. 1993: **İslam’ın Işığında Günün Meseleleri**, C: 1, s. 122-123, İstanbul; ATAR, F. 1991: 126; BAYINDIR, A. 1986: s. 82; BARDAKOĞLU, A. 1994: “**Ehliyet**”, DİA, C: 10, s. 533.

¹⁰ Bkz. YAVUZ, Y. Ş. 1995: “**Fasık**”, DİA, C: 12, s. 202, İstanbul

¹¹ Fetvada verilen cevap şer’î bir hükmü beyan etmektir. BEYÂNÜNÎ, EBÜ’L-FETH, 1998: “**Hüküm**”, DİA, C: 18, s. 466, İstanbul. Fetva vermenin dinî sorumluluğuna delil olarak gösterilen âyetler için bkz. Nisa 4/127, A’raf 7/33. İlgili hadisler için bkz. BUHARÎ, “İlim”, 34; MÜSLİM, “İlim”, 13.

¹² Cessas, müctehid için “bütün bu bilgileri toplamış olsa bile adil değilse fetvası kabul edilmez” demektedir. Bkz. CESSAS, 1985: **el-Fusûl fi’l-usûl** (nşr. Uceyl Câsim Neşemî), C: 4, s. 273, Kuveyt. Gazzali, günahlardan kaçınmayı önceleyerek adalet vasfını fetvanın kabul şartı olarak sunmaktadır. Bkz. GAZZALÎ, 1997: **el-Mustasfâ min ilmi’l-usûl**, C: 2, s. 382, Beyrut. Bu konuda ayrıca bkz. ŞİRÂZÎ, 1997: **el-Luma fi Usûli’l-fıkh**, 161, Dimeşk; MOLLA HÜSREV, ty: **Mirâtü’l-usûl fi şerhi Mirkâti’l-vusûl**, C: 2, s. 16, İstanbul. “Fasıklık ve şahitliğin kabul edilip edilmemesi” bağlamında konunun farklı bir boyutu için bkz. MERGİNÂNÎ, 1990: **el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî**, C: 3, s. 135, Beyrut.

ruhsat bağlamı içinde zamanın değişmesine bağlı olarak sabiteler-değişkenler arasında denge kurmaktadır.¹³

Fetvanın zaman içerisinde kurumsal bir kimliğe kavuşması neticesinde ifta kurumu/teşkilatı meydana gelmiştir. Osmanlı örneğinde fetva ve kazâ işlerinin bazen kadılık-müftülük bazen de müderrislik-müftülük gibi aynı kişiler tarafından yürütüldüğü görülmüştür. Müftülerin asıl görevi olan fetva, şeyhülislamlığın ortaya çıkmasından sonra mahalli kalmıştır. Şeyhülislamlık XIX. asırda Meşihat Dairesi haline gelmiştir. Fetvahane denilen bu bina 1836'dan itibaren Bâb-ı Meşihat adını almıştır. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri ile İstanbul kadılığı buraya bağlanmıştır. Meşihat dairesi 26 Eylül 1922'de sona ermiştir.¹⁴

Fetva türü eserlerin en önemli özellikleri, sonraki dönemlerde ortaya çıkan yeni sorunları çözmeye kolaylık sağlaması, Müslümanların tarih içindeki serüvenlerini yansıtmaması, fetva kavramı etrafında kümelenen icthad, müctehit, fetva usulü, fetvanın kapsamı, tercihlerde takip edilecek yol gibi konuları aydınlatmasıdır.¹⁵ Bu yönüyle fetva literatürü özellikle takip edilecek yöntem bakımından istikrarını korumuştur. Bu husus, zamanın değişmesiyle birtakım hükümlerde değişiklik meydana gelmiş olsa bile, söz konusu yöntemleri esastan değiştirmeyi gerektirecek büyük sorunlarla karşılaşılma olmamasıyla açıklanabilmektedir.¹⁶

Fetva kitaplarının Osmanlı dönemi fıkıh çalışmalarında önemli bir yer tutmasında, söz konusu eserlerin hazır çözümler içermesi oldukça etkilidir. Zira başlıca fıkıh eserlerinin ilgili bölümlerini tarayarak hüküm vermek yerine, daha önce gerçekleşmiş benzer olaya ilişkin hükümden

¹³ ERDOĞAN, M. 1994: **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, 36, İstanbul.

¹⁴ Yaklaşık 235 kişinin görevli olduğu son meşihat dairesi hakkında bkz. BALTAÇI, C. 2005: **İslam Medeniyeti Tarihi**, 85, İstanbul. Ayrıca bkz. ATAR, F. 1995: C: 12, s. 490; KAZICI, Z. 1996: **İslam Müesseseleri Tarihi**, 157, İstanbul; KOCA, F. 1995: "**Fetvahane**", DİA, C: 12, s. 496, İstanbul.

¹⁵ ATAR, F. 1995: C: 12, s. 487. Bu eserler sayesinde bir yandan fetva ihtiyacı karşılanmış, öte yandan mezhep içi işleyişe bağlı olarak fetva işi kontrol altında tutulmuştur. Bkz. APAYDIN, H. Y. 2000: "**İctihad**", DİA, C: 21, s. 436, İstanbul.

¹⁶ ERDOĞAN, M: 1994: 10. Konunun "sanayi devrimine kadar tarım toplumu" bağlamında ele alınarak değerlendirilmesi hakkında bkz. MESUD, M. H. 1997: **İslam Hukuk Teorisi**, 77, İstanbul.

yararlanmak çok daha kolay ve müftü açısından da güvenli bir yoldur.¹⁷

Bu kolaylığın peşi sıra gelen kolaylaştırma anlayışı sonucunda fetva literatürü kendi içinde şekillenmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır.¹⁸ Bu durum, eserin içeriği ve eserdeki fetvaları bir araya getirip toplayan derleyicinin konumuna göre değişiklik göstermiştir. Nitekim bir kısım eserlerde toplumun karşılaştığı sorunlara yönelik olarak şeyhülislamın ya da müftülerin verdiği fetvalar derlenirken diğer bir kısım eserlerde ise fikhın klasik eserlerinden derlenmiş el kitabı mahiyetindeki fetvalar nakledilmiştir.¹⁹

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmayan²⁰ Kırk Emre Mehmed b. Mustafa Hamîdî'ye ait olan *Câmiu'l-fetâvâ* adlı eser, daha önce yazılmış fetva kitaplarından yapılmış derleme türünde bir kitaptır.²¹ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu bölümü, nr. 400'de kayıtlı bulunan ve müstensihî Mustafa b. Ahmed b. Himmet olan (İstanbul 1702) yazma nüshasının katalogunda müellif olarak Şeyh Bedreddin'in adı geçmektedir. 201 varak ve 17 satırdan meydana gelen bu nüsha ta'lik hattıyla istinsah edilmiştir. Bu katalogdaki bilgiyi esas alan bazı çalışmalarda da söz konusu eser Şeyh Bedreddin'e ait olarak tanıtılmıştır.²² Eserin yazma nüshası incelendiğinde üzerinde Şeyh Bedreddin'e ait olduğunu gösteren bir

¹⁷ KARAMAN, H: 1989: s. 148; AYDIN, M. A. 2005: **Türk Hukuk Tarihi**, 105, İstanbul.

¹⁸ Fetvaların tarih araştırmalarındaki yeri hakkında bkz. TOGAN, A. Z. V. 1969: **Tarihte Usul**, 68, İstanbul.

¹⁹ Özen, birinci gurubu "aslî fetva mecmuaları", diğerini ise "menkul fetva mecmuaları" şeklinde isimlendirmektedir. Bkz. ÖZEN, Ş. 2005: 249-378.

²⁰ Hamîdî 1475 yılında vefat ettiği için en azından Taşköprizâde'nin (ö.1561) müellif hakkında bilgi vermesi beklenirdi. Ancak eş-Şekâik'te bu konuda bir bilgi bulunmamaktadır. Kâtip Çelebi'nin dokuz satırla bahsettiği yerde *Câmiu'l-fetâvâ*'ya dair verdiği bilgide de müellifin hayatı hakkında malumat yoktur. Bkz. KÂTİP ÇELEBİ. 1983: **Keşfü'z-zunûn**, C: 1, s. 565-566, Beyrut.

²¹ Kâtip Çelebi bu eserin adı kadar itibar görmediğini belirtmektedir. Bkz. KÂTİP ÇELEBİ. 1951: C: 1, s. 566. Ancak Şükrü Özen'in tespit ettiği altmış kadar yazma nüsha istinsahının çeşitli kütüphanelerdeki mevcudiyeti bu iddiayı çürütmektedir. Bkz. ÖZEN, Ş. 2005: 347.

²² BAĞDÂDÎ, İSMAİL PAŞA. 1951: **Hediyetü'l-arifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin**, C: 1, s. 410, İstanbul; CİCİ, R. **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, 106-108, Bursa; Şahin, M. 2000: **İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlı Dönemi Fetvaları** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 53, Bursa.

kaydın olmadığı görülmektedir.²³ İki aşamalı bir araştırmanın birinci basamağını oluşturan bu çalışmada söz konusu eserin kaynakları, muhtevası ve metodu incelenecektir. Araştırmanın ikinci basamağını oluşturacak ve daha sonra yayınlanacak başka bir makalede Hamîdî'nin *Câmiu'l-fetâvâ*'sı ile bu eserin kaynakları arasında yer alan Şeyh Bedreddin'in *Câmiu'l-fusûleyn*'i mukayeseli olarak incelenecektir. Böylece bir yandan Hamîdî'nin söz konusu eseri tanıtılmış, diğer yandan Şeyh Bedreddin'in Hamîdî'ye katkısı ortaya konmuş olacaktır.

1.Câmiu'l-Fetâvâ'nın Kaynakları

Hamîdî, eserinin ilk sayfasında “Özellikle bu günlerde ve zamanlarda engellerin ve olayların çoğalması sebebiyle insanların uzun eserlere rağbet etmeyip muhtasar eserlere yönelmelerinden dolayı önemli meseleleri muteber fetva kitaplarından derledim. Bunlar el-Münye, el-Gunye, et-Tuhfe, Câmiu'l-Fusûleyn, el-Fetâva'l-Bezzâziyye, el-Vâkıât ve diğer yaygın olarak bilinen şerhlerdir” diyerek kullandığı kaynakları söylemektedir. Yine “Bu esere Câmiu'l-Fetâvâ adını verdim. Çünkü Allah'tan yardım dileyerek ve Peygamber'ine salavat okuyarak el-Münye, el-Hâniyye (Fetvâ Kâdîhân), el-Ğunye, et-Tuhfe, el-Fetava'l-Bezzâziyye, el-Fetava'l-Hâssî (Hâsiriyye), el-Vâkıât isimli eserlerdeki meseleleri topladım” diyerek eserin muhtevası hakkında da bilgi vermektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Câmiu'l-Fetâvâ'nın başlıca kaynakları kendi sıralamasına göre şunlardır:

1. el-Münye: Yusuf b. Ahmed es-Sicistânî (ö. 1240), Mâverâünnehr bölgesindeki Hanefî âlimlerinden es-Sadru's-Şehid'in (ö. 1141) el-Fetâva's-Suğrâ adlı eserini bablara ayırarak tertip eden Necmüddîn Yusuf b. Ahmed b. Ebubekr el-Hâssî'nin (ö. 1236)²⁴ aynı adlı eserinden seçmeler ve ilaveler yapmak, ihtilafları ve ziyade rivayetleri ayıklayarak mutemet görüşleri almak suretiyle tam adı el-Münyetü'l-Müftî olan bu eserini yazmıştır.²⁵

2. el-Gunye: Tam adı Gunyetü'l-Münye li-Tetmîmi'l-Ğunye olan bu eser, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmud b. Muhammed ez-Zâhidî

²³ Ayrıca Şükrü Özen tarafından yapılan farklı nüsha karşılaştırması eserin Hamîdî'ye ait olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. ÖZEN, Ş. 2005: 348.

²⁴ el-Hassî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ZİRİKLÎ, 1985: **el-A'lâm**, C: 8, s. 216, Beyrut; LEKNEVÎ, 1998: **Fevâidü'l-behiyye**, 374, Beyrut; ÖZEL, A. 2006: **Hanefi Fıkıh Âlimleri**, 44, Ankara.

²⁵ ZİRİKLÎ, 1985: 216; ÖZEL, A. 2006: 44 ve 65. Eserin bazı yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2477-2483; BAĞDATLI VEHBİ EFENDİ, nr. 399, 525; AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA, nr. 258-259.

el-Gazminî (ö. 1216) tarafından yazılmıştır. Müellif, birçok hocadan ders almış, itikad bakımından Mutezilî görüşleri benimsediği ve eserlerinde zayıf rivayetlerde bulunduğu için diğer muteber fıkıh kitaplarıyla uyumadıkça rivayetleri kabul görmemiştir.²⁶

3. et-Tuhfe: Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî'nin (ö. 1144) Tuhfetü'l-fukahâ isimli eseridir. Bu eserde Muhtasar-ı Kudûri adlı eserin büyük tesiri vardır. Önde gelen talebeleri arasında kızı Fatma ve damadı Ebû Bekir el-Kâsânî (ö. 1191) yer alır. Kâsânî de Bedâiu's-sanâi adlı eserini yazarken tertip bakımından Tuhfe'yi esas almıştır.²⁷

4. Câmiu'l-fusuleyn: Ebü'l-Feth b. Ebûbekir el-Merginânî es-Semerkandî'nin (ö. 1254) Fusûlü'l-İmâdî ve Muhammed b. Mahmûd el-Üstrûşenî'nin (ö. 1239) Fusûlü'l-Üstrûşenî isimli eserlerinin Şeyh Bedreddin (ö. 1420) tarafından bir araya getirilmesiyle oluşmuş kırk fasıllık bir eserdir. Muhakeme usulü hakkında verdiği bilgiler, bu eserin başvuru kaynağı olmasını sağlamıştır.

5. el-Fetava'l-Bezzâziyye: Hafizüddîn b. Muhammed b. Muhammed b. Şihâbüddîn b. Yusuf el-Kelderî el-Bezzâzî'nin (ö. 1424) el-Veciz adlı fetva kitabıdır. Taşkoprizâde'nin bildirdiğine göre Molla Fenari ile ilmî tartışmalar yapmış, kendisi fûruda, Fenârî ise usulde galip gelmiştir. Yine Leknevî'nin ifadesine göre Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye önemli meseleleri içeren bir fetva kitabını niçin yazmadığı sorulduğunda "Bezzâziye varken böyle bir şeyden hayâ ederim" diye cevap vermiştir. Bu eserde müellif, Hanefî âlimlerin verdiği fetvaları güvenilir kaynaklardan muhtasar tarzda derlemiş ve değerlendirmeler yapıp tercihlerde bulunmuş, hükümlerin delillerine ve diğer mezheplerin görüşlerine az yer vermiştir.²⁸

7. el-Vâkıât: Bu tür eserler Hanefî mezhebinin imamlarından rivayet bulunmayan konularda sonraki müctehitlerin kendilerine sorulan konular hakkında hüküm çıkarma işlemini gerçekleştirdikleri (istinbat) meseleleri

²⁶ ZİRİKLÎ, 1985: 72; LEKNEVÎ, 1998: 349; BROCKELMANN, GAL, C: 1, s. 475, Suppl., C: 1, s. 656; ÖZEL, A. 2006: 68.

²⁷ KEHHALE, 1957: **Mu'cemü'l-müellifin terâcimu müsannifi'l-kütübi'l-arabiyye**, C: 3, s. 67; DİMEŞK; LEKNEVÎ, 1998: 260; KARAMAN, H: 1989: 264; ÖZEL, A. 2006: 47; GÜNAY, H. M. 2009: "**Semerkandî, Alâeddîn**", DİA, C: 36, s. 470.

²⁸ TAŞKÖPRİZÂDE, 1985: **Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye** (thk. AHMET SUBHÎ FURAT), 21, İstanbul; LEKNEVÎ, 1998: 309; BROCKELMANN, GAL, C: 2, s. 291, SUPPL., C: 2, s. 316; ÖZEL, A. 2006: s. 97; ÖZEL, A. 1992: "**Bezzâzî**", DİA, C: 6, s. 113-114, İstanbul.

içerir. Bu meyanda Nâtîfî'nin ve Sadru'ş-Şehid'in eserleri meşhurdur.

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Natîfî'nin (ö. 1054) eseri Fetâva'n-Nâtîfî, Ecnâsü'n-Nâtîfî şeklinde de isimlendirilmiştir. Irak bölgesindeki fakihlerden olan müellif, “nâtîf” denen bir tür helva yapıp sattığı için bu lakapla anılmıştır.²⁹

Ebü Muhammed Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Mâze es-Sadru'ş-Şehid (ö. 1141) Horasanlı'dır. Hidâye müellifi Merginanî (ö. 1196) ondan icazet almıştır.³⁰

8. el-Hâniyye: Fetâvâ-yı Kâdîhân adıyla meşhur olan bu eser, Hasan b. Mansur Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Abdülaziz el-Özcendî el-Fergânî'ye (ö. 1196) aittir. Kâdîhân, bu eserini klasik fıkıh kitaplarındaki tertibe göre yazmıştır. Daha çok nazari fıkıh meselelerinin ele alındığı bu eser, müellifinin muteber sayılan hüküm ve fetvaları sayesinde müftülere kolaylık sağlamıştır. Genellikle Hanefî mezhebinin görüşlerine yer verilen eserde diğer mezheplere çok az değinilmiştir.³¹

9. el-Fetava'l-Hâsî (Hâsriyye): Ebu'l-Mehâmid Cemâlüddin Mahmud b. Ahmed b. Abdisseyid el-Hâsîrî'nin (ö. 1238) Hayru'l-Matlûb fi'l-İlmi'l-Mergûb isimli fetva kitabıdır. Müellif, Kâdîhan'dan ve daha birçok hocadan ders almış, pek çok talebe yetiştirmiş, Dimeşk'te Nûriyye medresesinde müderrislik yapmıştır.³²

2.Câmiu'l-Fetâvâ'nın Muhtevası

Hamîdî'nin hamdele, salvele, kitabın yazılış sebebi ve kaynakların zikredilmesinden sonra oluşturduğu muhteva şu şekildedir:

1.Kitab: Taharet	2a
1.1.Fasıl: Su	2a

²⁹ KUREŞÎ. 1398: **el-Cevahiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye**, C: 1, s. 297, Kahire; LEKNEVÎ. 1998: 65; ÖZEL, A. 2006: 35; ÖZCAN, T. 2006: “Nâtîfî”, DİA, C: 32, 438-439, İstanbul.

³⁰ KUREŞÎ. 1398: C: 1, s. 391; LEKNEVÎ. 1998: 242; BAĞDÂDÎ. 1951: C: 1, s. 783; BİLMEN: 1967: C: 1, s. 453; ÖZEL, A. 2006: s. 44; ÖZEL, A. 2008: “Sadruşşehîd”, DİA, C: 35, s. 425-427, İstanbul.

³¹ ZİRİKLÎ. 1985: C: 2, s. 224; KUREŞÎ. 1398: C: 2, s. 93-94; ÖZEL, A. 2006: s. 56; ÖZEL, A. 2001: “Kâdîhân”, DİA, C: 24, s. 121-123, İstanbul.

³² KUREŞÎ. 1398: C: 3, s. 432; EBÜ ŞÂME. 1947: **Terâcimü ricâli'l-karneyn es-sâdis ve's-sâbi'**, 167, Kahire; İBN HALLİKÂN. **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân**, C: 4, s. 259, Beyrut; KALLEK, C. 1997: “Hasrî, Mahmud b. Ahmed”, DİA, C: 16, s. 383, İstanbul.

1.1.1.Mesail: Yırtıcı Hayvan Artığı	4b
1.2.Fasıl: Abdest Ve Gusül	4b
1.3.Fasıl: Abdesti Bozan Durumlar.....	6a
1.4.Fasıl: Teyemmüm	7b
1.5.Fasıl: Mestler Üzerine Mesh Etmek.....	8b
1.6.Fasıl: Hayız	9b
1.7.Fasıl: Necasetler	10b
1.8.Fasıl: Müteferrikat.....	13a
2.Kitab: Namaz	14a
2.1.Fasıl: Vakitler.....	14b
2.2.Fasıl: Ezan.....	15a
2.3.Fasıl: Namazın Şartları.....	15b
2.4.Fasıl: İmamlık	17b
2.5.Fasıl: Namazda Yapılması Gerekenler.....	20a
2.6.Fasıl: Kıraat.....	20b
2.7.Fasıl: Namazda Yapılması Mekruh Olan İşler.....	22b
2.8.Fasıl: Vitir	24b
2.9.Fasıl: İmama Tekbirde Kavuşmak	26b
2.10.Fasıl: Kaza Namazı	28a
2.11.Fasıl: Sehv Secdesi	28b
2.12.Fasıl: Tilavet Secdesi	29a
2.13.Fasıl: Misafir.....	30a
2.14.Fasıl: Cuma	31a
2.15.Fasıl: Hasta.....	32a
2.16.Fasıl: Müteferrikat.....	32b
2.17.Fasıl: Bayramlar	33b
2.18.Fasıl: Cenaiz.....	34a
2.19.Fasıl: Gaslü'l-Meyyit	34a
2.20.Fasıl: Kefen.....	34b
2.21.Fasıl: Namazda Ölüm İlanının Mekruhluğu	35a
2.22.Fasıl: Müteferrikat.....	36a
3.Kitab: Zekat	37b
4.Kitab: Savm	40a
5.Kitab: Hac	43a
6.Kitab: Nikâh.....	44b
6.1.Mesail: Nikâh Lafızları	44b
6.2.Mesail: Denklikler.....	46b
6.3.Mesail: Hürmeti Müsahera.....	47a
6.4.Mesail: Mehir.....	48a
6.5.Mesail: Müteferrika.....	51a

6.6.Mesail: İkinci Eş	51b
7.Kitab: Talak	52b
7.1.Mesail: Sarih Lafız.....	52b
7.2.Mesail: Talak	53a
7.3.Mesail: Ta'lik.....	54a
7.4.Mesail: Emru Bil Yed (Boşama Yetkisi)	55a
7.5.Mesail: Hulu (Bedelli Boşama).....	55b
7.6.Mesail: İstisna Davası	55b
7.7.Mesail: İddet	56a
7.8.Mesail: Nafaka	57a
8.Kitab: Eyman/Yeminler	57b
8.1.Mesail: Yemin Lafızları	57b
9.Kitab: Vakıf	63a
10.Kitab: Büyû.....	68b
10.1.Mesail: Görme Muhayyerliği.....	73a
10.2.Mesail: Şart Muhayyerliği	74b
10.3.Mesail: Fasit Bey	76a
10.4.Mesail: Bey-i Vefa.....	81a
10.5.Mesail: Ayıp.....	83a
10.6.Mebiden Mütevellit Bitişik Fazlalık	85b
11.Kitab: Şuf'a	87a
12.Kitab: Sulh	90a
13.Kitab: Hibe.....	92b
14.Kitab: İkrar.....	97b
15.Kitab: İcare.....	100b
16.Kitab: Ariyet	109a
17.Kitab: Vedia	110b
18.Kitab: Vekâlet	113b
18.1.Mesail: Kefil	117b
18.2.Mesail: Mudârabe	119a
19.Kitab: Gasp	119b
20.Kitab: İkraah	128a
20.1.Mesail: Lukata	128b
21.Kitab: Cinâyât	129a
22.Kitab: Kasâme.....	134b
23.Kitab: Hâkimin Hâkime Yazması	144a
23.1.Mesail: Hâkimin Hâkime Yazması	147b
23.2.Mesail: Gaip Hakkındaki Hüküm Üzerine Hüküm.....	148b
24.Kitab: Şehadet.....	150a
25.Kitab: Dava	160a

26.Kitab: Vesaya.....	168a
27.Kitab: Kerahet.....	172b
27.1.Mesail: Müteferrika.....	184a
27.2.Mesail: İstihsan.....	185b
28.Kitab: Küfür Lafızları.....	186a

Görüldüğü gibi yukarıdaki sistematikte hac kitabından sonra nikâh kitabı gelmiştir. Bu, Hanefi fıkıh kitaplarında görülen iki farklı uygulamanın bir örneğidir ve bu örnek, Merginânî'nin el-Hidâye adlı eserinin başı çektiği usulün takip edildiğini göstermektedir. Buradaki anlayış, nikâhın bir ibadet olarak başlıca ibadet konularının peşinden gelmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Diğer uygulama ise, hac kitabından sonra büyü/alışveriş kitabının gelmesi şeklindedir. Bu anlayış ise “umumilik” esasına kuruludur. Buna göre başlıca ibadetler insanların ihtiyacı bakımından genelden özele doğru sıralanmıştır ve alışveriş kitabı bu ihtiyaç bakımından ibadetlerden sonra ilk sırada yer almalıdır.³³

Başlıkların uzunluk açısından incelenmesi sonucunda namaz kitabının diğerlerine göre daha ayrıntılı ele alındığı (22 fasıl) görülmektedir. Bunu sekiz fasılla “taharet” ve “talak” kitapları, altı fasılla “nikâh” ve “vakıf” kitapları takip etmektedir. Bu alt başlıklara inme hususundaki sayısal ifadeler, müellifin ilgi alanındaki yoğunlaşma hakkında fikir verme bakımından dikkat çekmektedir.

Dikkat çeken hususlardan biri de Hamîdî'nin, namazda saf tutma meselesinden hareketle, içinde bulunduğu zamana atıfta bulunarak dinî ilimler bakımından devrin ilmi seviyesinin düşük olduğunu ifade etmesidir: “Cemaate sonradan yetişen bir kimse namaz kılacak boşluk bulamadığından arkada tek başına kaldığında son saftan birini yanına çekerek onunla beraber saf oluşturur. Ancak günümüzde insanların çoğu cahil olduğundan dolayı böyle yapmak fesada yol açabilir. Buna engel olmak için en arkada tek başına namaz kılması evlâdır.”³⁴

³³ Bu konuda örnek bir açıklama için bkz. MEYDÂNÎ, A. 1996: **el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb**, C: 1, s. 196, Beyrut.

³⁴ HAMÎDÎ. ty: **Câmiu'l-fetâvâ**, vr. 18b. Günümüz Müslümanlarının da aynı bilgisizlik içinde olduğu kabulünden hareketle, böyle bir durumla karşılaşan kimsenin öncelikle hemen namaza durmaması, rekâtın sonuna kadar sabredip bir başkasının gelmesini beklemesi uygun olur. Şayet rekâti kaçıracağından endişe ederse, namaz konularında bilgisi bulunan ve saftan geriye doğru çekildiğinde

3.Câmiu'l-Fetâvâ'nın Yöntemi

Hamîdî, eserini klasik fıkıh kitaplarında takip edilen metoda göre yazmıştır. Bununla birlikte fetva kitaplarındaki soru cevap yöntemini kullanmayı da ihmal etmemiştir. Örneğin, üzerindeki binayı oturma (süknâ) hakkı sahibinin benzerlerine ödenen (ecri misil) bedelle kiraladığı bir vakıf arazisi hakkında Nesefî'ye “Bir müddet sonra mütevellinin değişmesi, yeni mütevellinin ecri misli artırması üzerine süknâ sahibinin eski ücretle oturma isteğine mütevellinin razı olmaması hakkı var mıdır?” şeklinde bir soru sorulmuş, o da “evet” cevabını vermiştir.³⁵ Yine “... kendilerine mahsus dinî sembollere (şeâir) saygı (tazim) olmadığı sürece Müslüman olmayanların (ehli zimmet) davetine icabette sakınca yoktur” şeklinde bir bilgi aktardıktan sonra “...başına Mecusilerin başlığını (kalensüve) koyan kişinin durumu Fadlî'ye (Ebubekir Muhammed b. Fadl) sorulunca ‘tekrî edilmez’ demiştir.”³⁶

Burada Hamidî'nin uyguladığı yöntemleri; kaynak gösterme ve iktibas yöntemi, görüş birliğini ve ayrılığını gösterme yöntemi, tercih lafızlarını kullanma yöntemi, küllî kâideleri kullanma yöntemi olmak üzere dört alt başlıkta inceleyeceğiz.

3.1.Kaynak Gösterme ve İktibas Yöntemi

Hamîdî, kaynakları kullanırken tekdüze bir yöntemden uzak durmuş, zengin bir örnek uygulama sahası sunmuş ve bunu değişik şekillerde yapmıştır. Buna göre, kimi zaman önce kaynağı sonra meseleyi ya da önce meseleyi sonra kaynağı zikretmiştir. Bahsedilen yöntemlerle ilgili örnekler incelendiğinde bu yöntemlerin kendi içinde muhtelif şekillerde uygulandığını, bu anlamda Câmiu'l-fetâvâ'nın zengin örneklerle donatıldığı söylenebilir. Örneğin, eserin daha ilk sayfalarında “mesâilu'l-miyâh” ifadesiyle “kitâbu't-tahâre” ana başlığı altında sularla ilgili meselelerin ele alınacağı kısaca belirtildikten hemen sonra “Tuhfetü'l-Fukaha'da şöyle

rahatsızlık duymayacak olan birinin mevcut olması halinde bu işi yapmalıdır. Aksi halde cemaatin huzurunu belki namazı bozacak durumlarla karşılaşılabilir. Bkz. ZİHNÎ, M. ty: **Nimet-i İslam**, 342, İstanbul.

³⁵ HAMİDÎ. ty: vr. 107b. Aynı yöntem “eğitilmiş köpek meselesi”yle ilgili olarak da kullanılmıştır. Bkz. HAMİDÎ. ty: vr. 166b.

³⁶ HAMİDÎ. ty: vr. 188b. Müslüman olmayanlara benzeme kastı olmaksızın soğuk gibi makul sebeplere dayalı olarak onlara özgü alamet niteliğindeki kıyafeti giyen bir müslüman kâfir sayılmaz. Bkz. HEYET. 1310: **Fetevây-ı Hindiyeye**, C: 2, s. 276, Bulak. Hadiste geçen kelime “benzemeye çalışmak (teşebbehe)” şeklindedir. Bkz. EBÛ DÂVUD, “Libas”, 4.

zikredilmiştir” ifadesiyle önce kaynak verilerek mesele zikredilmekte [... kaynakta şöyle zikredilmiştir (... ذكر في) yöntemi] daha sonra da meselenin hükmü ve bunun gerekçesi açıklanmaktadır.³⁷

Bu yöntem, yukarıda olduğu gibi kimi zaman konuya giriş yapılırken kimi zaman da konuyla ilgili birtakım açıklamaların ardından araya kaynak sokarak yeni bilgi verme şeklinde de uygulanmıştır. Örneğin, emanetle ilgili meseleler anlatılırken örfün bu konularda çok önemli olduğunu belirten örneklerden sonra “ez-Zehîra’da şöyle zikredilmiştir” ifadesi kullanılmış ve bu kaynağa dayalı olarak “Bir kimse başka bir kişinin yanına götürdüğü elbise için ‘bu, sende emanet olarak kalsın’ der, diğeri ise hiçbir şey söylemez ve daha sonra önce elbisenin sahibi sonra da emanet bırakılan kişi, elbiseyi terk etmiş bir halde oradan ayrılırlarsa, emanet bırakılan kimse elbiseyi tazmin eder. Çünkü bu kimse, emaneti örfen kabul etmiş sayılır” şeklinde bilgi verilmiştir.³⁸

Eserde “... kaynakta şöyledir (...في)” yöntemi de çok kullanılmıştır. Bu yöntemde de önce alıntı yapılan eser sonra ilgili mesele zikredilmiş, verilen fikhî bilgilerin oluşturduğu ve anlamlı bir bütün olarak karşımıza çıkan paragraflara bu yolla anlatım zenginliği kazandırılmıştır. Örneğin, sulhla ilgili meseleler anlatılırken, “emanet bırakılan kimsenin emanet malın helak olmasında kendi fiilinin (teaddi) bulunmadığını iddia etmesi durumunda sulhun caiz olması” meselesi, bu yöntemle el-Bezzâzî (في البزازي) adlı kaynağa dayandırılmıştır.³⁹

Hamîdî kaynak olarak kullandığı eserlerden alıntı yaparken kimi zaman eserin müellifinin adını da zikretmiştir. “(dedi ki) قال” ifadesinin tarzı olan bu yöntemde esas amacın, kaynak gösterilen eserin müellifine vurgu yapmak olduğu görülmektedir. Hamîdî burada tekdüze bir kullanımdan uzak durarak kimi zaman eseri ve sahibini (...صاحب), kimi zaman da sadece müellifi (قال ...) öne çıkarmaktadır. Örneğin, “Mesâilü’l-kefil” başlığı altında önce çeşitli nakiller yapan ve daha sonra meşru müdafaa ile ilgili meselenin sonunda “Gunye sahibi dedi ki (قال صاحب القنية)” ifadesini kullanan Hamîdî, iktibas şu şekilde yapmaktadır: “Bir kimse haksız yere bir

³⁷ Burada mesele, akarsuyun pislîği alıp götürece kadar büyük olup olmaması hakkındadır. Bkz. HAMİDÎ. ty: vr. 2a.

³⁸ HAMİDÎ. ty: vr. 111b. Diğer örnekler için bkz. vr. 11a, 111b, 118b, 119b.

³⁹ HAMİDÎ. ty: vr. 92a-b. Diğer örnekler için bkz. vr. 91b, 92b, 98a, 101a, 110a-b, 112b, 114b, 116a, 118b, 130a, 137b, 159b.

topluluğa karşı öldürme kastıyla saldırırsa, savunma külfeti diğerlerine yüklenmediği sürece topluluk içindeki kimselerin nefsi müdafaa hakkı vardır. Aksi halde nefsi müdafaa yapmaması evlâdır. Gunye sahibi şöyle demiştir: Burada zorlaştırma (işkâl) vardır. Çünkü bu hüküm, zulmetsin diye zalime yardım etmek demektir.”⁴⁰

Hamîdî bazen mesele sonunda sadece bir kaynak vermekte bazen de “... kaynakta da böyledir (... في كذا)” diyerek ikinci bir kaynağa daha başvurmaktadır. Bu uygulama tarzında kimi zaman meselenin başında bir kaynağın zikredildiği bazen de hiçbir kaynağın adının geçmediği görülmektedir. Her iki durumda da adı geçen tarzdaki ifadelerin, ele alınmakta olan mesele açısından destekleyici bir unsur olarak kullanıldığında şüphe yoktur:

“Kefalet babında mutâlebeye itibar edilir. Çünkü kefalet, borcun yüklenilmesi amacıyla meşru kılınmıştır. Bu sebeple kefil adına kefil olmak caizdir. Kâfi’de musannif bu konu hakkında şöyle demektedir: Bundan dolayı başkasının borcunu onun emriyle ödeyen kimse ödediğini geri almak için ona rücu edebilir. O halde bir kimse (naib) başkasının hissesini onun emriyle ödese, baştan şart koşulmamış olsa bile ödediğini geri almak için ona rücu edebilir. Şayet kefil olan kimse, “Parayı ver, ben kefilim” derse, bu kefil, borç alan kişi konumunda olacağı ve küçük çocuğun (sabi) parayı alması onun alması yerine geçeceği için buradaki kefalet caiz olur. Kezâ, kısıtlı (mahcur) sabi bir şey satar ve birisi, malın başkasına ait çıkması durumunda değerini müşteriye ödemeye kefil olur ve kefillik, paranın kâzedilmesinden sonra gerçekleşirse kefalet caiz olmaz. Bu arada caiz olduğu da söylenmiştir ki, Münve’de de böyledir.”⁴¹

3.2.Görüş Birliğini ve Ayrılığını Gösterme Yöntemi

Müellif, bir konu hakkındaki görüş birliğini zikrederken “icma ettiler (اجمعوا)”, “ittifakla (بالاتفاق)”, “caiz gördüler (جوزوا)” gibi ifadeleri; ihtilaf halindeki görüşler için “-e göre (عند)”, “ikisine göre (عندهما)”, “bize göre (عندنا)” gibi kalıpları kullanmıştır. Bahsedilen “-e göre (عند)” kalıbı, ilgili imamın görüşü için “Ebû Hanife’ye göre (عند أبي حنيفة)”, “Ebû Yusuf’a göre (عند أبي يوسف)” ve “Muhammed’e göre (عند محمد)” şeklini almaktadır. Örneğin, Ebu Hanife’nin, “kısıtlı çocuk (mahcur sabi), velisinin izni olmadan emaneti kabul eder ve emanet mal helak olursa tazmin etmez” şeklindeki görüşü “عند

⁴⁰ Hamîdî, kendi zamanında en çok sıkıntı çekilen ve şikâyet edilen şeyin “zulüm” olduğunu belirterek “kim kendini zulme karşı savunabiliyorsa, bu, onun için daha hayırlıdır” demektedir. Bkz. HAMÎDÎ. ty: vr. 118a-b.

⁴¹ HAMÎDÎ. ty: vr. 118a. Bu tür örnekler için bkz. vr. 121a, 137a, 165b.

“أبي حنيفة” kalıbıyla dile getirilmiştir.⁴² Öte yandan bu kalıp “ashabımıza göre (عند اصحابنا)” ifadesinde olduğu üzere ilk üç imamın görüşlerini ifade etmeye de yaramaktadır. Mesela, İmam Züfer’e göre, Fatihadan sonra sure okumayı unutup rukuya giden ve rükudan kalktıktan sonra sureyi okuyan kimse, yeniden rüku yapmazsa namazı bozulmaktadır. Hâlbuki ashabımıza göre (عند اصحابنا) bu durumda namaz bozulmamaktadır.⁴³

Hamîdî, “ikisine göre (عندهما)” kalıbını ilk üç Hanefî imamından görüş birliği içinde olanları ifade etmek, hemen akabinde “-e göre (عند)” kalıbıyla farklı görüşte olan imamı göstermek için kullanarak klasik fıkıh geleneği içinde hareket etmiştir. Mesela, namaz kılarken boğazı temizlemek amacıyla hafifçe öksürünce bir harf telaffuz edilirse Ebu Hanife’ye ve İmam Muhammed’e göre (عندهما) namaz bozulur. Ebu Yusuf’un görüşüne göre ise (عند أبي يوسف) böyle bir durumda namaz bozulmaz.⁴⁴ Diğer bir örnekte emanet bırakılan çantanın sahibi bir süre sonra gelip çantayı ve içinde bulunduğunu söylediği parayı geri istemekte, emanet bırakılan kişi ise çantanın içinde ne olduğunu bilmediğini söylemektedir. Böyle bir durumda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’a göre (عندهما) bilmediğine dair yemin etmesi gerekmezken, İmam Muhammed’e göre (عند محمد) bu kişinin bilgisi olmadığına dair yemin etmesi gerekmektedir.⁴⁵ Aynı şekilde Hamîdî’nin kullandığı “bize göre (عندنا)” kalıbı, söz konusu gelenek içindeki mezhepler arası görüş ayrılıklarını ifade hususunu ortaya koymaktadır. Örneğin, güneşte kalmış suyla abdest almak Şafîî mezhebinde mekruh iken bize göre (Hanefî mezhebi) bu suyla abdest almakta bir sakınca bulunmamaktadır.⁴⁶

3.3.Tercih Lafızlarını Kullanma Yöntemi

Eserde delillerin tartışılmasından çok nakillerle yetinilmektedir. Bununla birlikte delillere hiç yer verilmediği ve tercihlerde bulunulmadığı da söylenemez. “el-esah/en doğrusu (الأصح)”, “es-sahih/doğrusu (الصحيح)”, “lâ be’se indena/bizce sakınca yoktur (لا بأس عندنا)” gibi lafızların kullanılmış olması tercihte bulunulduğu konusunda destekleyici bir bilgi arz etmektedir. O halde Hamîdî’nin bu eserde sadece alıntılarla yetinmediğini, yaptığı özetlemeyle hem konuyu sona erdirmekte hem kendisinin de katıldığı görüşü ortaya koymakta olduğunu söylemek mümkündür. Mesela, suyun ne zaman

⁴² HAMÎDÎ. ty: vr. 112a.

⁴³ HAMÎDÎ. ty: vr. 28b.

⁴⁴ HAMÎDÎ. ty: vr. 22b.

⁴⁵ HAMÎDÎ. ty: vr. 112b.

⁴⁶ HAMÎDÎ. ty: vr. 2b.

necis olup olmayacağına dair Ebû Hanife'nin görüşünü⁴⁷ aktardıktan sonra “Velhasıl, ister az ister çok, ister akıcı ister durgun olsun kesin bilgi veya zann-ı galip yoluyla necis olduğunu bildiğimiz hiçbir suyla abdest almak caiz değildir. Çünkü zann-ı galip, bir amelin vacip olması durumunda kesin bilgi (yakîn) yerine geçer” diyerek görüşünü belirtmiş olmaktadır.⁴⁸

Yukarıda da zikredildiği üzere aksine bir ifade bulunmadığına göre Hamîdî'nin kullandığı “esah”, “evla” gibi lafızlar aynı zamanda onun tercihlerini de ortaya koymuş olmaktadır. Mesela, namazda kıraat esnasında boğazı temizlemek için hafifçe öksürmeden/tenahnüh okunamıyorsa hafifçe öksürmek özür sayılır. Böyle yapmanın kıraati güzelleştirmek amacına yönelik olması halinde ise daha doğru/esah olan görüş namazın bozulmaması yönündedir.⁴⁹ Namaz kılmak için niyet etmek ve niyeti “Bu günün öğle namazını kılmaya niyet ettim” şeklindeki gibi yapmak daha iyidir (evlâ).⁵⁰

Müellif “ben derim ki” tarzındaki tercih ifadesini üç yerde kullanmaktadır. Bunlardan ikisi kendisine, biri de Şeyh Bedreddin'e aittir. Şeyh Bedreddin'e ait olan tercihin geçtiği mesele şöyledir:

“Mal sahibi olan kişi diğerine ‘yarın için bu hayvanı sana kiraya verdim’ diyor, kiracı geceleyin gelip hayvanı yüklüyor ve güneş doğduğunda hayvan telef oluyor. Bu durumda kiracının tazmin sorumluluğu yoktur. Çünkü her ne kadar geceleyin hayvanı yüklemekle gasıp konumunda olmuşsa da fecrin doğuşu anında aralarındaki kira akdi yürürlüğe girmiş (inikâd) ve kiracı emanetçi konumuna geçmiş olmaktadır. Fetvaya esas olan görüşe göre kiracı (müstecîr) veya ödünç alan (müsteîr) kişiler yaptıkları anlaşmaya önce muhalefet eder sonra da anlaşmaya uyarlarsa tazminden kurtulamazlar. Bu meselede de (gece yükleme yapan kişinin) evleviyet yoluyla kurtulmaması gerekir. Ben derim ki, bu mesele, kiracının veya ödünç alanın önce muhalefet edip sonra anlaşmaya dönmeleri meselesinin benzeri değildir. Bilakis bu, gasp eden kimsenin söz konusu gasp malını mal sahibinden kiralaması ve mücerret akitle tazmin sorumluluğundan kurtulması meselesidir.”⁵¹

Diğer iki mesele “tarih belirten kişi lehine hüküm verilmesi”

⁴⁷ Hamîdî'in el-Hâniyye'den bu nakil için bkz. HAMÎDÎ. ty: vr. 2a.

⁴⁸ HAMÎDÎ. ty: vr. 2a. Hamîdî'nin bu tür ifadeleri için ayrıca bkz. vr. 5a, 22b, 25a, 36a, 40b, 49a, 50a, 70a, 114b, 117b, 145a, 151b, 158a, 164b, 190a.

⁴⁹ HAMÎDÎ. ty: vr. 22b. Esah görüşler için ayrıca bkz. vr. 3a, 5a, 24a, 42a, 49a, 61a, 74b, 103b, 111a, 119b, 142a, 148b, 152b, 185b, 187b, 188a, 189a.

⁵⁰ HAMÎDÎ. ty: vr. 17a. Ayrıca bkz. vr. 114a, 145b, 157b, 158a, 164b, 185b.

⁵¹ HAMÎDÎ. ty: vr. 107a.

hakkındadır. Birinci mesele şöyledir:

“Hak sahibi (müstehtik), malın kendisine ait olduğu hakkında müşteriye karşı delil getirir ve bir zaman zikretmezse, müşteri parasını almak için satıcıya dönüş (rücu) yapar. Ama müstehtik kendi mülkiyetinin müşterinin satın aldığı zamandan daha az bir süreyi kapsadığını söylese, müşteri ödediğini geri almak için satıcısına rücu edemez. Ben derim ki, tarih belirten kişi lehine hükmedilir. Bu, Ebu Yusuf’un sözüdür. Bu şekilde fetva verilmelidir. Çünkü bu görüş insanlara daha faydalıdır ve daha açıktır.”⁵²

İkinci mesele ise şöyledir:

“Ebu Hanife’ye göre mutlak mülk davasında müstehtik lehine hükmedilir. Ben derim ki, Ebu Yusuf’a göre tarih veren lehine hükmedilir. Çünkü başka delil olmaması halinde tarih veren tercih edilir. Ebu Yusuf’un görüşüne dayanarak tarih veren kişi lehine hükmedilmesi gerekir. Çünkü bu görüş, insanlara daha faydalıdır ve daha açıktır.”⁵³

3.4.Külli Kaideleri Kullanma Yöntemi

Hamîdî, meseleleri ele alırken birtakım külli kaidelere de yer vermiştir. Örneğin, “şart bulunmayınca gerçekleşmesi şarta bağlı olan da gerçekleşmez (فقد الشرط يستلزم فقد المشروط)” kaidesi gereğince, abdest olmayınca namaz da yok demektir. Ancak abdestsiz namaz kılanın hemen kâfir olduğuna hükmedilmez. Zaten buradaki tekfir, bizatihi temiz olup olmama sebebiyle değil, namaz sebebiyledir. Ancak bunu bir özürden dolayı değil de hafife alma niyetiyle yapıyorsa o zaman tekfir edilmelidir.⁵⁴ Yine “Bir şey neye yakınsa onun hükmünü alır (ما قرب الي الشيء يأخذ حكمه)” kaide gereğince, birinci secdeden başını kaldırdıktan sonra oturmaya oturmaya yakınsa, ikinci secdeyi yapması caizdir. Fakat yere yakınsa bu durumda ikinci secde caiz olmamaktadır.⁵⁵ Yine “Kuvvetli zan, kesin bilgi gibidir (الغالب كاليقين)” kaidesine göre, dört rekât kıldığını kuvvetli zanla düşünen bir kimse oturduktan sonra ihtiyat olsun diye başka bir rekat daha ilave ederse günahkar olur.⁵⁶ Yine “halefin hükmü aslın hükmü gibidir (حكم (الخلف حكم الأصل)” kaidesi gereğince Ramazan orucunun kazasını tutan bir

⁵² HAMÎDÎ. ty: vr. 86b.

⁵³ HAMÎDÎ. ty: vr. 164b.

⁵⁴ HAMÎDÎ. ty: vr. 16b. Ayrıca bkz. Mecelle, mad. 82 (Şartın sübûtu ininde ana muallak olan şeyin sübûtu lazım olur); ZERKA, A. 1996: **Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye**, 273, Beyrut.

⁵⁵ HAMÎDÎ. ty: vr. 20a. Ayrıca bkz. Mecelle, mad. 11 (Bir emr-i hâdisin akreb-i evkâtına izâfeti asıldır); ZERKA, A. 1996: 125.

⁵⁶ HAMÎDÎ. ty: vr. 33a. Ayrıca bkz. Mecelle, mad. 42 (İ'tibar gaalib-i şâyiadır, nâdire değildir); ZERKA, A. 1996: 235.

kimsenin “misafirliğe davet edilme” özründen dolayı orucunu açması mekruhtur. Çünkü kaza aslın halefidir, halefin hükmü de aslın hükmüdür.⁵⁷

Bu eserde kimi zaman bazı tekrarların yapıldığı da görülmektedir. Örneğin, vr. 15b’de imam ve müezzinin ücret almayı şart koşamayacaklarını ancak eğer ihtiyaçları varsa cemaatin toplayıp verdiklerini alıp yemelerinin helal olacağı belirtildikten sonra aynı bilgiler vr. 20a’da tekrarlanmıştır. Ayrıca eserde her zaman konu bütünlüğünün takip edilmemiş olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim imam seçme konusu vr.18a’da anlatıldıktan sonra âlim olana önceliğin verilmesiyle konu noktalanmış ve “tekbirler”, “cemaate sonradan yetişme” gibi konulara geçilmiştir. Daha sonra vr. 20a’ya gelindiğinde yine aynı konuya gelinmiş ve kendi seçtikleri kişi imam olsun diye çekişen iki topluluktan sayıca fazla olanın dediğinin olacağı belirtilmiştir.

SONUÇ

Fetva isteme ve verme faaliyeti İslam’ın ilk yıllarından itibaren var olagelmiş, içinden süzülüp geçtiği zaman tüneli boyunca şekillenmiş, gelişmiş ve nihayet günümüz toplumunun gerçeklerinden biri haline gelmiştir. Müslümanlar yüzyıllardır yaşadıkları toplum yapısına bağlı olarak karşılaştıkları sorunlara vicdanlarını rahatlatarak, dinî sorumluluktan kurtaracak çözümler aramışlardır. Bu çaba doğal olarak kendi içinde bir mekanizmanın oluşmasını sağlamış ve böylece fetva müessesesi ortaya çıkmıştır. Fetva literatürü de talep-arz dengesi bağlamında fikhın “füru” ve “usul” bölümlerinden elde edilmiş bir mahsul olarak boy göstermiştir.

Hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmayan müellifimiz Hâmîdî’nin Câmiu’l-fetâvâ adlı eseri, derleme türündeki fetva kitaplarının temel karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Müellif, Hanefî fikh kitaplarından pek çoğunun benimsediği ve Merginânî’nin el-Hidâye adlı eserinde ortaya koyduğu sıralama sistemiyle konuları ele almıştır. Başlık sıralamasını üstten

⁵⁷ HAMÎDÎ. ty: vr. 40a. Ayrıca bkz. Mecelle, mad. 48 (Tâbi’ olan şeye ayrıca hüküm verilmez); ZERKA, A. 1996: 257. Diğer kaide örnekleri için bkz. HAMÎDÎ. ty: vr. 40a, 46a, 53b, 91a, 95a, 112a, 130b, 156b.

alta doğru “Kitap-Fasıl-Mesâil” şeklinde yapan müellif, “Kitap-Fasıl-Bab” sıralamasını benimseyen Merginânî’den son alt başlık tercihiyle ayrılmıştır.

İncelediğimiz bu nüshada, seçilen kaynakların zengin bir iktibas yöntemiyle kullanıldığı, meselelerin muhtasar tarzda ama kapalı bırakılmayacak tarzda açıklandığı ve eserin muhtevasının kaynaklarla sınırlandırıldığı görülmektedir. Konular ele alınırken tekdüze bir anlatım tarzından kaçınılmış, klasik kaynaklarımızdaki usule bağlı kalınarak çeşitli kalıplarla görüş sahipleri belirtilmiş, mezhep içindeki ve dışındaki görüş ayrılıklarına yer verilmiş, kısaca bunların delilleri zikredilmiş ve tercihlerde bulunulmuştur. Benzer meselelerin ortak çözümünde kolaylık sağlaması bakımından fıkhnın genel kurallarından yararlanma hususu da ihmal edilmemiştir.

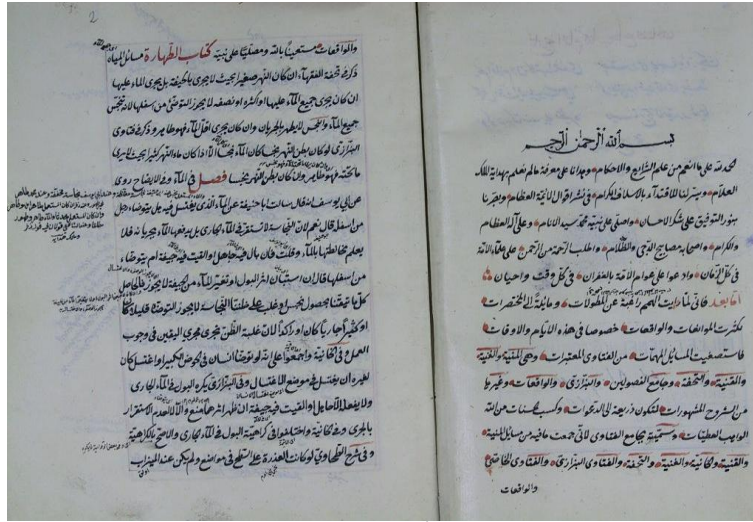
KAYNAKLAR

- ABDÜLBAKÎ, M. 1990: **el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, İstanbul.
- APAYDIN, H. Y. 2000: “İctihad”, DİA, C: 21, s. 432-445, İstanbul.
- ATAR, F. 1992: **Fıkıh Usulü**, İstanbul.
- ATAR, F. 1991: **İslam’da Adliye Teşkilatı**, Ankara.
- ATAR, F. 1995: “Fetva”, DİA., C: 12, s. 486-496, İstanbul.
- AYDIN, M. A. 2005: **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ, İ. 1951: **Hediyetü’l-ârifin esmâü’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin**, İstanbul.
- BALTACI, C. 2005: **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul.
- BARDAKOĞLU, A. 1993: “Câmiu’l-fusûleyn”, DİA., C: 7, s. 108-109, İstanbul.
- BARDAKOĞLU, A. 1994: “Ehliyet”, DİA, C: 10, s. 533-539, İstanbul.
- BAYINDIR, A. 1986: **İslam Muhakeme Hukuku**, İstanbul.
- BAYINDIR, A. 1988: “Âdâb”, DİA, C: 1, s. 334, İstanbul.
- BEYÂNÛNÎ, M. 1998: “Hüküm”, DİA, C: 18, s. 466-468, İstanbul.
- BİLMEN, Ö. N. 1967: **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul.
- BROCKELMANN, C. 1943-1949: **GAL**, Leiden.
- BROCKELMANN, C. 1937-1942: **Supplementband**, Leiden.
- BUHÂRÎ. 1982: **Sahihu’l-Buhârî**, Dimeşk.
- CESSAS. 1985: **el-Fusûl fi’l-Usûl** (nşr. Uceyl Câsim Neşemî), Kuveyt.
- CİCİ, R. 2001: **Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları**, Bursa.
- CÜVEYNÎ. 1399: **el-Burhân fi Usûli’l-Fıkh**, Devha.
- EBÛ ŞÂME. 1947: **Terâcimü Ricâli’l-Karneyn es-Sâdis ve’s-Sâbi’**, Kahire.

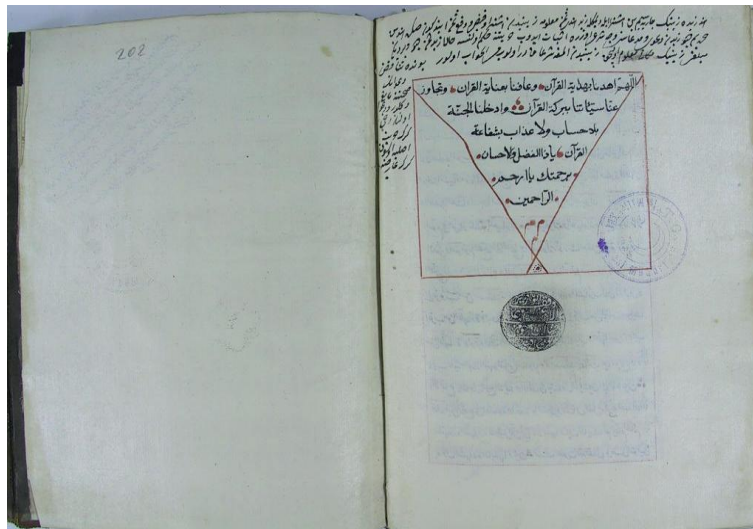
- EBÛ DAVUD. 1992: **Sünenü Ebî Dâvûd**, İstanbul.
- ECER, A. V. 1978: “**İctimai Hayat ve Kültür Tarihi Bakımından Fetva Kitaplarının Önemi**”, Prof. M. Tayip Okiç Armağanı, AÜİFD Ankara.
- ERDOĞAN, M. 1994: **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul.
- ERDOĞAN, M. 1998: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.
- FAZLURRAHMAN, **İslam** (trc. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ), Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.
- GAZZALÎ, 1997: **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl**, Beyrut.
- GÜNAY, H. M. 2009: “**Semerkandî, Alâeddîn**”, DİA, C: 36: s. 470-471, İstanbul.
- HAMÎDÎ, ty: **Câmiu'l-fetâvâ**, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu, 400, İstanbul.
- HEYET. 1310: **Fetavayı Hindiyeye**, Bulak.
- İBN HALLİKÂN. 1978: **Vefeyâtü'l-Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, Beyrut.
- İBN MANZUR. ty: **Lisânü'l-Arab**, Beyrut.
- İSFEHÂNÎ, R. ty: **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kurân**, Beyrut.
- KALLEK, C. 1997: “**Hasrî, Mahmud b. Ahmed**”, DİA, C: 16, s. 383, İstanbul.
- KARAMAN, H. 1975: **İslam Hukukunda İctihad**, Ankara.
- KARAMAN, H. 1989: **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul.
- KARAMAN, H. 1991: **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul.
- KARAMAN, H. 1993: **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, İstanbul.
- KÂTİP ÇELEBÎ. 1983: **Keşfü'z-zunûn**, Beyrut.
- KAZICI, Z. 1996: **İslam Müesseseleri Tarihi**, İstanbul.
- KEHHALE. 1957: **Mu'cemü'l-müellifin terâcimu müsannifi'l-kütübi'l-arabiyye**, Dimeşk.
- KILIÇ, M. 2009: “**Osmanlı Fetva Literatüründe Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve İbadet Özgürlüğü: Fetâvây-ı Ali Efendi Örnekleme**” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sa: 13, s. 63-82, Konya.
- KOCA, F. 1995: “**Fetvahane**”, DİA, C: 12, s. 496-500, İstanbul.
- KUREŞÎ, A. 1398: **el-Cevahiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye**, Kahire.
- LEKNEVÎ, M. A. 1998: **el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcîmi'l-Hanefiyye**, Beyrut.
- MARDİN, E. 1993: “**Fetva**”, İslam Ansiklopedisi, C: 4, s. 582-584, İstanbul.
- MERGİNÂNÎ. 1990: **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî**, Beyrut.
- MESUD, M. H. 1997: **İslam Hukuk Teorisi**, İstanbul.
- MEVSİLÎ. ty: **el-İhtiyâr li-Ta'fili'l-Muhtâr**, İstanbul.

- MEYDÂNÎ. 1996: **el-Lübâb fî şerhi'l-kitab**, Beyrut.
- MOLLA HÜSREV. ty: **Mirâtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vusûl**, İstanbul.
- MÜSLİM. 1955: **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut.
- ÖZCAN, T. 2006: "Nâtîf", DİA, C: 32, s. 438-439, İstanbul.
- ÖZEL, A. 2006: **Hanefi Fıkıh Âlimleri**, Ankara.
- ÖZEL, A. 1992: "Bezzâzî", DİA, C: 6, s. 113-114, İstanbul.
- ÖZEL, A. 2001: "Kâdîhân", DİA, C: 24, s. 121-123, İstanbul.
- ÖZEL, A. 2008: "Sadruşşehîd", DİA, C: 35, s. 425-427, İstanbul.
- ÖZEN, Ş. 2005: "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD), C. 3, Sa: 5, s. 249-378, İstanbul.
- PAKALIN, M. Z. 1971: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul.
- SAVA PAŞA. ty: **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, İstanbul.
- ŞAHİN, M.2000: **İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlı Dönemi Fetvaları** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- ŞATIBÎ. 1999: **el-Muvâfakât** (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul.
- ŞEYH BEDREDDİN. 1300: **Câmiu'l-fusûleyn**, Mısır.
- ŞEYH BEDREDDİN. ty: **Câmiu'l-fusûleyn**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 119, İstanbul.
- ŞÎRÂZÎ. 1997: **el-Luma fî Usûli'l-Fıkıh**, Dımeşk.
- TAŞKÖPRİZÂDE. 1985: **eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye** (thk. Ahmet Subhi Furat), İstanbul.
- TOGAN, A. Z. V. 1969: **Tarihte Usul**, İstanbul.
- YAMAN, A. 2001: "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kaideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", Marife Dergisi, Sa: 1/1, s. 49-75, Konya.
- YAZIR, M. H. 1979: **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul.
- ZEBÎDÎ. ty: **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Beyrut.
- ZERKA, A. 1996: **Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye**, Beyrut.
- ZEYLAÎ. 1357: **Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye**, Kahire.
- ZİHNÎ, M. ty: **Nimet-i İslam**, İstanbul.
- ZİRİKLÎ, H. 1985: **el-A'lâm: Kâmûsü Terâcîm**, Beyrut.

EKLER

Camiu'l-Fetâvâ'nın İlk Sayfası

Camiu'l-Fetâvâ'nın Son Sayfası